

Ivo Pospíšil

Areálové strategie, nacionalita, historicita/status quo a ponorné řeky dějin

Area Strategy, Nationality, Historicity/Status Quo and the Subterranean Streams of History

The author of the present study deals with area strategy, nationality, historicity and status quo in Czech-Slovak-Hungarian/Magyar political and cultural relations both in the past and in the present commenting upon the books on Slovak and Hungarian/Magyar linguistic, methodological and terminological problems.

Známý česko-slovensko-maďarský triangel rozehrává složité vztahy tří národních komunit diachronně i synchronně; často právě třetí komponent funguje jako zrcadlo vztahu dvou zbývajících. Peripetie česko-slovenských vztahů, jejich vzájemnosti i nevzájemnosti vypadají na pozadí vztahu k maďarské komunitě jinak a také slovensko-maďarské animozity nabývají oproti české-mu pozadí jiných poloh. Rozhodně je česko-slovensko-maďarský trojúhelník podstatný nejen pro střední Evropu jako takovou, ale také pro reflexi bilaterálních vztahů česko-slovenských, slovensko-maďarských a česko-maďarských.

Dokládají to i nové ediční počiny, jež se v poslední době objevily z dílny maďarských slovakologů a jejich slovenských kolegů.

Péči státní knihovny Széchényiho v Budapešti vychází (2009) vynikající příspěvek, resp. podklad k vývoji slovenštiny jako jazyka. Je to slovenská rukopisná varianta učebnicové encyklopedie J. A. Komenského *Janua linguae latinae reserata*

aurea (název je ovšem, jak bývalo tehdy zvykem, delší, je vlastně takou anotací). Kniha vyšla v roce 1643 ve Varadině a v témže roce v Levoči (Leutschoviae, 1643). Latinský text doprovází maďarský tištěný a slovenský rukopisný překlad (**Johannes Amos Comenius: Janua linguae latinae reserata aurea, Leutschoviae 1643. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2009**).

Na edici spolupracovali István Käfer a Marcell Pilecký. Käfer také svazek doprovodil doslovem v maďarštině a slovenštině (tento text by bylo asi třeba ještě jednou řádně zkorigovat). Pro něho je kniha dokladem uherského povědomí nehledě na existenci psaného jazyka Slováků, slovenštiny, ať již v podobě západoslovenské pro katolíky nebo biblické češtiny (bibličtiny) pro evangelíky, později dvou známých variant, z nichž jedna se stala základem současné spisovné slovenštiny.

Pro Käfera je tato kniha dokladem nejen různých pokusů o podobu slovenštiny, kterou možno nazývat slovakizovanou češtinou, slovenskou češtinou nebo slovenštinou s českými prvky, ale především vzorových slovensko-maďarských vztahů i jazykového ovlivňování v rámci společného Uherska. Na tom je ostatně založena i jeho hungaroslovakologie, jež je zcela legitimní ve vztahu k minulosti, ale připouštím, že její možné transcendence aktualizací zasahují do sfér, které jí už nepřislouží. Především poněkud zatlačuje do pozadí ten primární fakt, že bojovné, kočovné maďarské kmeny byly po svém usazení v Uherské kotlině silně ovlivněny tam žijícími Slovany, patřícími do okruhu Velkomoravské říše – způsobem života, státní administrativou a organizací – později zase začaly maďarské zvyklosti jako státně dominující působit na tamní Slovany – bylo by jistě chybou pokládat proto Maďary od počátku za tzv. civilizovanější aristokraty a Slováky za pastevece ovcí, jak zní obvyklé maďarské klišé: dějiny jsou v tom neúprosné, každý dává i bere. V tom nezměnilo nic zásadního ani svatoštěpánské království. Přirozené a užitečné zdůrazňování společné uherské vlasti (Magyarhon – Maďaři nemají specifické pojmenování pro Uhersko – Magyarország obsahuje zase jen maďarský prvek, nezní tedy jako pojmenování multietnického státu) Maďarů a Slováků (a ovšem nejen jich) naráží po roce 1867, ale i dříve na politické problémy, jež jsou dobře známy jako totální maďarizace, což byl patrně jeden z důvodů státotvorného hledání Slováků mimo okruh Uherska. Uhersko bylo od počátku postaveno sice jako mnohonárodní stát, ale s jediným státotvorným národem, který jen zřídka kdy ustupoval jiným národům (Chorvatům například): název Uhersko nemá – jak už řečeno - v maďarštině odpovídající variantu; uvedený archaický název Magyarhon („maďarská vlast“), jež se pokoušel prosadit v dobrém slova smyslu István Käfer, se nemůže vyhnout zmíněné jednostrannosti maďarského chápání Uherska. Naopak pro poznání minulosti to má zásadní význam hlavně v tom, že by se Slováci neměli této společné minulosti, jakkoli kontroverzní, vzdávat, měli by svou minulost chápat historicky a nedomodernizovat ji ve vztahu k minulosti, tedy nevztahovat svou současnost mechanicky k minulosti pojmově, kategoriálně. V tom je asi

Areálové strategie

vědecký, badatelský smysl hungaroslovakologie, nikoli v jejích přesazích k současnosti, jež někdy budí známé neshody a pochopitelné polemiky. Historické vidění minulosti národa jistě nepodlamuje jeho současnost ani jeho současné a budoucí poslání ani politický status quo, ať již jsou tato pojetí společné uherské vlasti míněna jakkoli.

I když hledání hungarik v nynějším slovenském prostoru může být i předmětem sporů, patří k legitimnímu studiu minulosti střední Evropy, stejně jako hledání slavik v tomto prostoru. Toto bádání je ovšem užitečné i pro dnešní české chápání slovenské otázky, jíž naše masmédia často nerozumějí. V tom smyslu, že hledání spisovného národního jazyka byl na Slovensku proces mnohostranný, pluralitní a víceproudý, že se odehrával nejen ve vztahu k češtině a slovanským jazykům, ale v některých oblastech zejména k maďarštině (jak uvádí Käfer v návaznosti na Ludovíta Nováka zejména v případě k středoslovenskému nářečí, kde najdeme fonetickou blízkost). Jakkoli bychom i v 21. století mohli toto úsilí chápat v duchu čechocentrismu jako zradu češtiny a česko-slovenského vztahu, vzájemnosti, šlo jen o dokončení tohoto procesu hledání, v němž měla čeština soudobá a bibličitina své dominantní místo, v němž byly důležitým, ale nikoli jediným faktorem.

Käfer zcela uznává, že čeština v slovenském prostředí zůstávala a materiál rukopisného překladu Komenského latinské knihy (jedno vydání je levočské) to dokládá: „Zo súvislostí štvorjazyčnej praxe v dobovom vzdelávaní regiónu možno priamo ukázať nadjazykové spoločné povedomie a domácu identitu, ktorá v danej dobe vôbec nie je determinovaná jazykom. Prekladateľ Buľovský a autori rôznych variantov patrili k tej vrstve slovenského entického spoločenstva, ktorá ešte aj v polovici 19. storočia sa hlásila k uhorskému patriotizmu a napriek svojej slovenčine sa nepripojila ani k slovenskému, ani k maďarskému národnému hnutiu, ako sa o tom zmieňuje Michal Miloslav Hodža vo svojom letáku z roku 1846.“ (viz uved. kniha, nepaginováno).

Z tohoto hlediska je právě zakládaná brněnská tradice česko-slovensko-maďarských seminářů či workshopů odpovědí české, slovenské a maďarské slavistiky na otázky vznášené o naší společné, často kontroverzní minulosti a o problémech pokládaných dosud za značně delikátní.

Druhá kniha je souborem zrcadlových slovensko-maďarských textů k terminologickým otázkám (**Maďarsko – slovenské terminologické otázky. Materiály medzinárodných konferencií usporiadaných 8. júna a 1. decembra 2006 v Ostrihome. Red. Barna Ábrahám. Katolícka univerzita Petra Pázmánya, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky – strednej Európy, Výzkumná skupina strednej Európy Svätého Vojtecha, edícia Pons Strigoniensis, Pilišska Čaba – Ostrihom 2008**).

Organizátoři konference a editoři dobře pochopili, že je třeba si nejprve porozumět, abychom mohli o věcech diskutovat. Studium terminologie, ovšem spolu s metodologií, je tedy na prvním místě. Sepětí terminologie a metodologie zdů-

razňuje již editor Ábrahám Barna, ale také Richard Marsina (Trnavská univerzita) ve studii O slovenskej historickej terminológii (13–20). Dotýká se např. pojmu Felvidék (vlastně Felső vidék = horní země), Uhorsko, Magyarország a Slovensko, tedy oblasti geografické, ale také geopolitické. Ukazuje, jak se jejich sémantické rozpětí proměňovalo: např. Felvidék nebyl chápán jako horní nebo horský, ale spíše jako vzdálenější Vídň, tedy území položené nikoli severněji, ale východněji. Je toho názoru, že hovořit o Slovensku před rokem 1918 je možné (běžně se mluví o Belgii před rokem 1830, kdy vznikla). K tomu jedna poznámka, která se týká spíše míry takového označování: dříve se třeba kniha nazývala Dějiny SSSR a začínala Kyjevskou Rusí. To je myslím poněkud přehnané, bylo by třeba to nějak přesněji označit, například Dějiny současného SSSR nebo Dějiny území dnešní Belgie, podobně asi i Slovensku. U nás se často objevuje názor, že vznik České republiky je obnovou českého státu, ale je to jen metafora: český stát, tedy Země Koruny české územně neodpovídají nové České republice vzniklé mechanickým rozdělením Československa, je to jen *pium desiderium* těch, kteří – chtějíce poukázat na utopičnost a nesmyslnost umělého československého útvaru – možná i s politickým podtextem – ukazují na jakousi historickou obnovu něčeho, co fungovalo jinak, jinde a v jiných souvislostech. I když je pravda, že Slovensko či přesněji řečeno jeho území vytyčené po roce 1918, bylo k tzv. historickým zemím, resp. k tomu, co z nich za staletí habsburských porážek a ústupků zbylo, připojeno, nikoli že se dva státy spojily, neboť se to chtělo legitimizovat právě historickou existencí Zemí Koruny české v rámci Rakouska-Uherska, tedy něco jako připojení bývalé NDR k SRN, kdy také nešlo o spojení dvou států, ale o likvidaci jednoho z nich – zde však nějaké (autonomní) Slovensko v rámci Uher neexistovalo, NDR byla oficiálním státem uznávaných drtivou většinou států světa. Nicméně Martiнова studie ukazuje na relativnost a historičnost pojmu a to je jejím kladem.

Problém mám s tradičním a dnes již klasickým slovenským výkladem slova Slovan, slavjan, slověn ve významu Slovák. I když je zřejmé, že toto slovo mohlo označovat obyvatele území dnešního Slovenska, tedy tzv. staré Slováky, oproti označení Čech apod. jde stejně i o Slovany obecně, jak byli označováni místním neslovanským etnikem, v tomto případě maďarským. Nejde však o hru slov, tedy o terminologii, ale o to, co toto slovo označuje, tedy zda jde o označení příslušníka moderního národa. Tehdy ještě o moderní národ v dnešním slova smyslu nešlo, spíše o označení domácí – cizí, já – ty. Je to jedna z typických modernizací, resp. krátkých spojení sugerujících existenci národa v dnešním slova smyslu v raném středověku: vcelku je tedy jedno, jestli Konstantin a Metoděj byli např. byzantští Řekové, Bulhaři nebo Makedonci, neboť jde jen o konvenční označení etnika nebo prostě „label“, nikoli národa v dnešním, moderním, tedy postrenesančním, buržoazním slova smyslu. Proto se česká tradice často vyjadřuje obecněji a historičtěji, a to i v případě staroslověnštiny, aby i ji odlišila od starších vývojových fází slovanských jazyků, staré slovanštiny či praslovanštiny nebo dokonce staré

Areálové strategie

slovenštiny, jak to dokládají tradiční slovenské výklady. Oproti tomu označení „starý Slovák“ nebo staré Slovensko (V. Chaloupecký) je jistě v pořádku: předpokládá, že na tomto území žili předchůdci dnešních Slováků a že to bylo přibližně i území dnešního Slovenska.

Stať Istvána Käfera, tvůrce koncepce hungaroslovakologie, je výrazem hledání jednoty bývalého Uherska a hungarik v slovenském kulturním prostoru, zejména ve starých textech (viz výše). Vyjadřuje přesvědčení, že staré Uhersko žije dodnes a že suverenita dnešního Maďarska a Slovenska se nemůže chápat retroaktivně: „Obdobie rozpadu tvorí len asi desatinu tisíc rokov Uhorska. Dnes už môžeme konštatovať, dokumentujúc práve aj týmto dôkazom knižnej vedy (stať I. Käfera se nazývá Slovenská vzdelanost v zväzkoch ‚Starých tlačí‘ v Uhorsku‘ RMNy/STU-íp), že po zrychlujúcce národne procesy 19. stor., 150 rokov zničujúcej politiky, kultúra regiónu stáva sa zase duchovným majetkom všetkých. Očistí sa od klamstiev politiky, od direktívnych polopráv, nedorozumení, nedovzdelanosti a nezvedelaní. Štátna suverenita Maďarskej republiky a Slovenskej republiky sa nemôžu uplatniť smerom naspäť. Skutočnosť Uhorska žije dodnes. V nerozdeliteľnej jednote duchovnej tvorivosti, vytvorenej kultúry všetkých etník. Možno interpretácia tejto skutočnosti potvrdí tak dlho ako rozpad. To ale musíme vedieť, že spoznanie, uznanie a prijatie bývalej spoločnosti je životnou potrebou dnešných suverénnych štátov.“ (s. 28). Je tu tedy vyjádřena představa, že současné samostatné státy znovu dojdou k ideji jednotného Uherska – buď jen jako duchovní a kulturní, nebo i jiné, třeba geopolitické entity. To je nebezpečné v tom, že vlastně ukazuje na pomíjivost, dočasnost současného stavu a na možné návraty k Uhersku. Není divu, že to může na některé Slováky i na slovenské badatele jako nepřilíš delikátní výzva.

To sice přesně odpovídá historicitě, ale nebylo by dobré zasahovat do dnešního statu quo, tedy ukazovat na to, že Slovensko vlastně nemá minulost, že nemělo vlastní národní stát nebo – jinak řečeno – že jeho státem bylo Uhersko, aniž by tu vznikaly zárodky toho, co poté přivedlo Slováky k etablování spisovné slovenštiny, svěbytného národa v rámci Československa a potom samostatného národního státu, neboť tak je definován v ústavě SR. To nijak neoslabuje vědomí společné uherské historie, již sami Slováci, jak maďarští badatelé přiznávají, věnují větší pozornost než Maďaři sami, neboť tam přežívá státní vědomí i jazykově.

Peter Kónya píše o problémech slovenské historické terminologie období raného novověku. Ukazuje, že se nejednotně uvádějí různé místní názvy a upozorňuje se na nutnost dodržovat historickou platnost jednotlivých pojmů.

Vynikající příspěvek napsal Peter Andruška (Otázky názvoslovia v každodennom jazykovom prejave a niektoré ďalšie problémy s nimi súvisiace). Ukazuje nejen na existenci makarónských folklórných výtvorů, ale i na to, jak maďarština a slovenština v řeči běžných lidí spolu fakticky koexistovaly, pokud nebyly ideologizované. Ani nedostatečná citlivost nebyla chápána jako něco nepřátelského, ale

spíše jako zvykové právo. Kriticky také komentuje pojmoslovné situace kolem Uherska, Magyarország a Magyarhon a ironicky dodává, že korektní by muselo být Magyar-Szlovák-Német-Román-Szerb atd - hon. Ukazuje také na to, že na počátku 19. století bylo v Uhersku jen málo etnických Maďarů, drtivá většina byla Nemáďarů, a že tato situace se změnila jako důsledek maďarizační politiky tak, že se stav k roku 1913 srovnal na polovinu Maďarů a polovinu ostatních. Kritizuje tu také maďarský národopisný egoismus v užívání pojmu Felvidék, což uznávají i některé maďarské kruhy jako nevhodné místo označení Slovensko. Jiná věc je, že pojem Felvidék má historicky i jinak své zvykové právo, jde jen o to, v jakém kontextu se použije.

Podnětná je i studie z pera Milana Majtána (SAV), jež uvádí oddíl *Lud* a *národ* (Slová *Uhor* a *Maďar* v starší slovenčině). Od středověkých kronik po současnost je distribuce jasná, ale současně proměnlivá. Do počátku 19. století se pro příslušníka maďarského etnika používalo jednoznačné slovo *Uhor*, lat. *Hungarus*, v starší slovenštině *Uhrin*, *Uher*. Státní útvar se jmenoval *Uhorsko* (*Hungaria*). Dohládá to na toponymii (*Uherce*, *Uhrice*, *Uhorská Ves* apod.). Nejstarší zápis slova *Magyar* je z 13. století z místa blízko dnešní Bratislavy (Petržalka), původně šlo o označení vůdcovského kmene sedmi maďarských kmenů (*Magyar*, *Meger*, *Meger*, *Moger* apod.), které vpadly do Panonie (*Nyék*, *Megyer*, *Kürtgyarmat*, *Marján*, *Jenő*, *Kér*, *Keszi*); pojem *Hétumagyar* označoval podle staré turecké tradice sedm a *Maďar*, tedy sedm kmenů a jeden vůdcovský). Od germanizace za Josefa II. začíná silnější maďarské hnutí a ostré odlišování uherský a maďarský a později se zcela vžilo pojmenování *Magyar* pro příslušníka etnika. Po rozpadu Uherska se slovo *Uher* stalo archaismem.

Podobně jsou zaměřeny studie László N. Szelesteiho *Hungarus – ungaricus/Uhorský – maďarský*, skvělá práce Karola Wlachovského o slově *tót*, které zdaleka nebylo jen pejorativem pro Slováka, ale slovem označujícím šíře nemáďarské a předmaďarské osídlení. Jiné významy znají umělecká díla Móra Jókaiho a zejména Kolomána Mikszátha. Složitou problematikou termínů *lid – národ – národnost* se zabývá István Nyomárkay a pojmem politického národa v uherském národnostním zákoně z roku 1868 László Szarka, editor svazku Ábrahám Barna zkoumá pojmy maďarští Němci, Tóti, Slovjaci, Maďarský Rusi, Vendi. Delikátními otázkami tzv. panslavismu se zabývají Zsolt Vesztróczy a József Demmel. Stati Ivána Bertényiho ml. o šovinismu, Petra Káši o pojmu *maďarón* a Ivana Halasze o tzv. loajálních Slovácích a dobrých uherských vlastencích mají podle mě velmi diskusní charakter. Pevně v onomastice jsou ukotveny práce Pavla Žiga o původu slova Bratislava, jinými názvy, jako jsou *Pressburg*, *Prešporok* a *Pozsóny* se mimo jiné zabývá István Kollai, z historie vycházejí János Sándor Tóth, Bence Tarján a opět Karol Wlachovský v nápaditém článku o uhersko-maďarských realitách v slovenském textu.

Areálové strategie

Výzkumy maďarsko-slovenské pokračují a české pozadí tu vždy nějak – byť jen jazykově – funguje. Převádět složité a dnes již hodně kontroverzní slovensko-maďarské vztahy do věcné roviny širších středoevropských souvislostí je podstatným úkolem filologických věd, kulturologické komparistiky a srovnávací slavistiky: zmíněný triangl tomu může významně napomáhat, aniž by uhlazoval hroty a uměle tlumil napětí, které tu bylo a je i ve vztahu česko-maďarském v minulosti rakousko-uherského dualismu i přímo v slovenské otázce.

